

«МАШАРИКУ-Л-АНВОР»ДА ХАДИСЛАРГА БЕРИЛГАН ҲОШИЯЛАРНИНГ МАЗМУНИ

Бобоходжаев Саъдулла

*Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази Халқаро
алоқалар ва зиёрат туризмни ривожлантириш бўлими
бошлиги*

«ПРОЯСНЕНИЕ СНОСОК: ХАДИСЫ В «МАШАРИКУ-ЛЬ-АНВАР»

Бобоходжаев Садулла

*Начальник отдела международных связей и развития
паломнического туризма Международного научно-
исследовательского центра имама Термизи*

«ILLUMINATING THE FOOTNOTES: HADITHS IN MAŠĀRIQU-L-ANWĀR»

Sadulla Bobokhodjaev

*The Head of the International Relations and Pilgrimage Tourism
Development Department at the Imam Termizi International
Research Centre*

Тел: +998995095637

E-mail:

grandyhappeness@gmail.com

[m](https://orcid.org/0009-0001-3879-1042)

Orcid: 0009-0001-3879-1042

Аннотация. Ушбу мақола асар қўлёзмаларида берилган ҳошияларнинг мазмун моҳияти, турлари ва қўлланилиши ҳақида сўз юритади. Асар ҳошиялардаги морфологик изоҳлар бошқа мазмунга нисбатан кўпроқ баён қилинган.

Калим сўзлар: ҳошия, шарҳ, ҳадис, изоҳ, Маšāriqu-l-anwār, қўлёзма.

Аннотация. В данной статье рассказывается о значении, видах и использовании сносок, которые даются в рукописях произведений. Морфологические комментарии в сносках произведения более подробны, чем остальное содержание.

Ключевые слова: сноска, хадис, комментарий, Маšāriqu-l-anwār, рукопись.

Abstract. This article talks about the meaning, types and use of the footnotes given in the manuscripts of the work. Morphological comments in the footnotes of the work are more detailed than other content.

Key words: footnote, hadith, commentary, Маšāriqu-l-anwār, manuscript.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Асарларда хусусан қадимий қўлёзма манбаларда ҳошиялар кўп учрайди. Шунингдек, «Машарику-л-анвор»нинг кўплаб нусхаларида ҳам ҳошияларни учратиш мумкин. Асар нусхаларининг ичида ҳошияси аниқроқ ва кўплиги билан ажралиб турадиганларидан бири ТЕ-8 нусхасидир. Нисбатан кейинроқ кўчирилган ушбу нусхада ҳошиялар аниқ ва тушунарли берилган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

“Ҳошия” сўзи арабча бўлиб, “чети”, “қирраси” маъноларини англатади. Асарларда эса, китоб ёки дафтар варағи атрофидаги хат ёзилмай очиқ қолдирилган қисмига ҳошия дейилади. Ҳошияда асарда келган сўзларга изоҳ, воқеликка шарҳ ёки ҳикоя акс этган бўлади. «Машарику-л-анвор» асарида келган ҳошияларни ўрганиш давомида улар асардаги сўзларга изоҳ, ҳадисларда тушиб қолган сўз ва бирикмалар ҳамда бирор воқеага шарҳ эканининг гувоҳи бўламиз [3].

Ҳошияларни аниқлаб ва белгилаб олиш учун хаттот қизил сиёҳда арабча ҳарф ва рақамлардан фойдаланган. “Шарҳ” сўзи арабча

شَرَحَ феълидан олинган бўлиб “очиқламоқ, изоҳламоқ, ёрмоқ” деган маъноларни англатади. Ҳадис шарҳлаш илми ҳадис соҳаларидан биридир. Муҳаддислар “Қирқ ҳадис” номи остида кўплаб асарлар ёзишган. Пайғамбаримиз айтдилар: “Ким умматимдан қирқ ҳадисни ёд олса, мен унга қиёматда шафоатчи бўламан”. Ушбу ҳадис саҳиҳ эмас. Ҳадисларни шарҳлаш илми уларнинг маъно ва мақсадини баён қилиш ҳамда улар билан боғлиқ ҳукмлар, уламолар баёни билан шуғулланувчи фандир. Истелоҳда: Ҳадисни шарҳлаш илми – Расулulloҳ билан боғлиқ бўлган нарса ва воқеаларнинг маънолари ва фикҳини тушунтириш, кенг қамровли масалалар ва тамойилларни билиш, унинг маъноларини аниқлаштириш ва тушунтиришдан иборат илмдир. Бундан келиб чиқадики, бу ҳадис фикҳи илми, ҳадисни шарҳлаш илми, ҳадис маънолари илми ёки ҳадис тафсирининг асослари илми деб аталади [2].

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).

Ҳадисни шарҳлаш уч жиҳат билан боғлиқ бўлиб, улар қуйидагилардир: Ҳадис санади билан боғлиқ бўлган нарса, ҳадис даражасини баҳолаш ва ойдинлаштириш, ровийларни таништириш ва ровийлар исмларидан нималарни аниқлаштириш зарурлигини кўрсатиш, шу билан бирга, ҳадисда эътибордан четда қолган ва ноаниқ бўлган нарсаларни чуқур таҳлил қилмасдан шарҳлаш. Чунки санад билан боғлиқ бу жиҳатларнинг ҳар бири унга хосдир.

Ҳадис калималарининг маъноларини тушунтириш билан боғлиқ бўлган нарса - луғат ва тил қоидаларига оид китобларга мурожаат қилиб, тушунтиришга муҳтож [4].

Ҳадис нимани назарда тутаётганини шарҳлаш ҳадиснинг фикҳи бўлиб, унда уламоларнинг қарашлари ва уларнинг хулосалари муҳимдир. Сўзнинг маъносини тил нуқтаи назаридан тушунтириш билан ҳадисдан кўзланган маънони тушунтириш ўртасида фарқ борлиги таъкидланади.

Ҳадис муфассирлари ҳадисларни шарҳлашда учта усулдан бирига амал қилганлар: **Объектив шарҳ:**

Бу усулда муфассир санад занжири ва матнни ўрганади ва ҳадисларни мавзулар ҳамда масалаларга ажратади ва маълум бир мавзуга оид ҳамма нарсани ҳадислардан тўплайди.

Ушбу усулни олган шарҳлар орасида эътиборлилари:

Арида ал-Аҳвазий (عارضه الأحوذى) “Саҳиҳи Термизийнинг шарҳи” (شرح صحيح الترمذى). Шарҳловчи – Ибн Ал-Арабий;

“Аҳком ҳадислари шарҳи” (شرح بأحاديث) (الأحكام). Шарҳловчи – Ибн Дақиқ;

“Жомеъ ас-саҳиҳ шарҳи” (التوضيح لشرح) (الجامع الصحيح). Шарҳловчи – Ибн Мулаккон. [5]

Мавзуни шарҳлаш ёки оғзаки шарҳлаш. Унда муфассир ҳадис матни ёки ҳатто унинг нақл қилиш занжиридаги маълум ўринларга мурожаат қилади ва “ва унинг баёни” (قوله) сўзи билан бошланади, бу ибора юритилаётган сўз ёки ноаниқ иборани изоҳлайди.

Бу усулни танлаган муфассирлар:

Абу Довуд Хаттобий (“Ma‘ālimu-s-sunan” (معالم السنن), Мозурий (“al-mu‘allim bifawā’idī muslim” (المعلم بفوائد مسلم), Қози Иёз (“Ikmal-l-mu‘allim” (إكمال المعلم), Ибн Ҳожар ал-Асқалоний (“Фатхул Борей” (فتح الباري).

3. Аралаш шарҳлаш – айнан шорих ҳадисдаги ғализ сўз ёки иборани ўзига хос ибора билан аралаштириб юборса, ўқувчи бу бирикмани ўқиса, сўзнинг маъносини тушунади. Бунга Қасталонийнинг (“Iršādu-s-Sārī ila šarḥi šaḥīḥi-l-Bu ḥārī” (إرشاد الساري إلى شرح صحيح البخاري) асарини мисол қилишимиз мумкин.

НАТИЖАЛАР (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS).

Асардаги сўз ва бирикмалар учун берилган хошиялар:

زيد ابن خالد الجهني رضي الله عنه من أوى (ط) ضالّة(ه) فهو ضالّ 1. ما لم يُعرّفها

Ҳадисдаги биринчи хошия ط ҳарфи белгиси билан أوى сўзи учун берилган:

بمدّ الهمزة وقصرها أي ضم اليه وكل منها يجيء لازماً ومتعدّياً لكن القصر في اللازم والمدّ المتعدّي أشهر به جاء القرآن العزيز قال الله تعالى إذ أويّننا الى الصخرة وأويّننا هما الى ربوة.

Ҳамза мад ёки қискартириш билан яъни қўшганда, у лозим ва мутааддий бўлади. Аммо Лозим феълда қискартириш ва Мутааддийда мад

راضي الدين صاغني. مشاريق الأنوار. مكتبة جامعة كينجنيكس سلوف. مخطوطة. رقم. 8-TE-12. ص1

қилиш Қуръони каримда оят билан исботланган [6].

Ҳадиснинг иккинчи ҳошияси • (беш) рақами билан ضالّة (золлатун) учун берилган ҳошия:

وهي ما ضلّ من البهيمة واللّقطه تعم لكنّ اكثر استعماله في غير الحيوان.

Бу ҳайвондан йўқолган нарса, лекин кўпроқ ҳайвон бўлмаган турларда қўлланилади.

أبو هريرة من أخذ أموال الناس يريد أداءها أدّاها الله عنه أتلفه الله. ومن أخذ يريد إثلافها

أموال النَّاسِ ҳошия Ушбу ҳадисдаги (инсонларнинг моли) бирикмаси учун берилган: وهذا الاخذ أعم من ان يكون بحقّ او بغيره ولهذا لم يقيد به بقوله ظلما.

Бу маъно адолатли ёки ноҳақдан кенгрокдир. Бинобарин, “ноҳақ” дейиш билан чекламайди.

Биринчи ҳошияда умумий маънода, иккинчи ҳошияда келажакдан хабар берилаётганлиги, учинчи ҳошияда инсон йиққан, жамлаган мол-дунёсининг заволи бўлиши ҳақида келган.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Чағоний «Машарику-л-анвор» асарида келган ҳошияларда мураккаб бўлган сўзларнинг изоҳи, саҳобалар ҳаётига доир тарихий воқеалардан хабар бериши, тушиб қолган сўзлар

қизил чизик тортилиб ҳошияда берилиши асарнинг лексика қисми ёритилгани ҳамда мазмуни тўлиқ берилганига далолат қилади.

Асарнинг ҳошияларида ҳадис ва оятлар шаръий ҳукмларининг баён қилиниши асар мазмуни бойитган.

Асар ҳошияси учун белги бўлиб келган ط، ع، ظ، ط، ظ، ٨، ٧، ٥، ٤، ٢، ٣ рақам ва ҳарфларнинг ишлатилиши ҳошиялар безак берганлиги ўзига хослик касб этган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. راضي الدين صاغني. مشاريق الأنوار. مكتبة جامعة TE-8. كنيجنيكس سلوف. مخطوطة. رقم
2. راضي الدين صاغني. مشاريق الأنوار. جامعة الملك سعود. مخطوطة. رقم 213-138. ق
3. راضي الدين صاغني. مشاريق الأنوار. مكتبة السليمانية، تركيا. مخطوطة. رقم 165-153. ق
4. راضي الدين صاغني. مشاريق الأنوار. مكتبة الحرم المكي. مخطوطة. رقم 691. 189 ق
5. راضي الدين صاغني. مشاريق الأنوار. مكتبة المدرسة الاسبانية. مخطوطة. رقم 492-150. ق
6. راضي الدين صاغني. مشاريق الأنوار. جامعة الامام محمد. مخطوطة. رقم 8131-123. ق
7. راضي الدين صاغني. مشاريق الأنوار. جامعة الامام محمد. مخطوطة. رقم 6898-394. ق

